

М. І. Сайкевич

**ПРОБЛЕМИ СУКУПНОГО ПОПИТУ В ПЕРІОД
СУЧАСНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ УЧЕНИХ-ЕКОНОМІСТІВ**

Стаття присвячена аналізу досліджень в сучасній економічній літературі проблем формування ефективного сукупного попиту в умовах трансформації економіки України. Визначені основні етапи розвитку досліджень, зроблена спроба їх критичного осмислення.

З початку переходу до ринкової економіки проблеми досягнення макроекономічної рівноваги стали центральними у дослідженнях багатьох українських економістів. Розгортання ринкових перетворень вимагає теоретичного осмислення історичного процесу формування поглядів українських економістів на роль сукупного попиту в забезпеченні макроекономічної рівноваги та економічного зростання. Таке осмислення необхідне для теоретичного обґрунтування моделі розвитку, яка б дала змогу здійснити заплановані реформи в короткі терміни і з мінімальними втратами.

Питання взаємозв'язку етапу трансформації та формування економічної теорії порушувалися в працях І. Лукінова, С. Мочерного, М. Хмелевського. Проблеми сумісності монетаристських ідей «нових класиків» і практики управління сукупним попитом у сучасній Україні розглядаються в дослідженнях П. Юхименка. Разом з тим узагальнюючий аналіз послідовності етапів розвитку теоретичних моделей і практичних підходів до формування сукупного попиту (в залежності від етапу і результатів трансформаційних зрушень) у сучасній українській економічній літературі відсутній.

Процес становлення і розвитку теоретичних ідей трансформаційного періоду стосовно необхідності та методів регулювання сукупного попиту умовно можна поділити на три етапи. На першому етапі вирішувалися проблеми, пов'язані з демонтажем економічної системи радянського типу. Він (цей етап) розпочався ще наприкінці 1980-х років і характеризувався великим обсягом незадоволеного попиту, передусім споживчого. У цей час сам попит розглядався як ринковоутворюючий чинник. Другий етап (1992-1995 рр.) відрізнявся високим рівнем інфляції. Надмірний попит почали розглядати як один з основних дестабілізуючих чинників. У зв'язку з цим першочерговим завданням економічної теорії та практики став пошук ефективних методів стримування надлишкового попиту [2]. На третьому

© М. І. Сайкевич, 2005

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2005. Вип. 37-38.

етапі (з 1996 р.) більшість економістів-теоретиків дійшла висновку про те, що саме обмеженість попиту (як споживчого, так й інвестиційного) є однією з ключових причин надто повільного розвитку багатьох галузей економіки. Тому в центрі уваги дослідників став пошук можливих шляхів збільшення обсягу сукупного попиту як основної передумови поживлення економіки.

Необхідно також відмітити, що в розглядуваний період (особливо на перших двох етапах) у працях учених-економістів увага зосереджувалася не на тому, які чинники впливають на попит, а, навпаки, як попит може впливати на процес реформування. Тому, коли дійшли висновку про необхідність стимулювання попиту (передусім інвестиційного), економічна наука виявилася неготовою запропонувати ефективні шляхи такого стимулювання стосовно до вітчизняної економіки.

Загальна ідея трансформації командно-адміністративної економіки в економіку ринкового типу полягала насамперед у здійсненні структурних реформ. Основне завдання цих реформ багатьма економістами вбачалося у переорієнтації інвестиційних потоків із галузей групи А (у першу чергу воєнно-промислового комплексу (ВПК)) до галузей, що забезпечують задоволення споживчого попиту. Саме на продукцію останніх на початку 1990-х років спостерігався найбільший попит. Цей значний обсяг незадоволеного споживчого попиту міг стати каталізатором, що забезпечив би прискорений розвиток тих галузей економіки, які за радянських часів були об'єктом інвестування за залишковим принципом.

Однак такого прискореного розвитку не сталося. Більше того, у даних галузях мало місце значне скорочення обсягів виробництва. Велика група економістів причину цих явищ вбачає у тому, що у першій половині 1990-х років розвиток трансформаційних процесів відбувався на основі неоліберальної концепції. Відмова від активного державного регулювання економіки багатьма економістами нині вважається основною причиною невдачі реформ початку 1990-х років.

У працях відомих українських економістів вже на початку 1990-х років зверталася увага на те, що споживчий попит є обмеженим чинником стимулювання розвитку економіки. Так, І. Лукінов наголошував на необхідності державної підтримки та стимулювання інвестиційних видатків, насамперед у сучасні технології виробництва [4]. Значна увага в публікаціях того часу приділялася питанням відкритості, зокрема висувалася теза про необхідність повної відкритості економіки [7]. Це було логічним та виправданим з точки зору забезпечення споживачів необхідними товарами і стримування інфляційних очікувань, які за умов тотального дефіциту на споживчому ринку України були неминучими.

Разом з тим відкритість економіки створювала можливості, з одного боку, для оперативного насичення внутрішнього ринку дефіцитними товарами і послугами, а з іншого — для вільного переливу капіталу. Причому для країни, в якій не існує належних умов для залучення та

захисту іноземних інвестицій, але можливо досить легко вивозити капітал за кордон, сальдо платіжного балансу в частині руху капіталу швидше за все виявляється негативним. Утеча капіталу з України, яка мала місце протягом 1990-х років, зрозуміло, не зміцнила, а істотно послабила і без того кризову вітчизняну економіку [1].

Процеси, що відбувалися в народному господарстві України на початку 1990-х років, мали ряд негативних наслідків як в економічній, так і соціальній сферах. При зростанні номінальних доходів життєвий рівень населення поступово, але неухильно знижувався [8]. Багато економістів-теоретиків відреагувало на це обґрунтуванням необхідності посилення втручання держави в економіку насамперед з метою вирішення гострих соціальних проблем. Зокрема, почали популяризуватися концепції соціального ринкового господарства, теорії інституціоналізму, елементи кейнсіанської теорії макрорегулювання [3].

Ще на початку 1993 р. проблема повнішого задоволення потреб людини, покриття мінливого споживчого попиту товарною масою розглядалася в публікаціях І. Лукінова, А. Савченка та інших економістів як одне з ключових завдань макроекономічної політики. Однак уже в цей час в економічній літературі піднімається питання про те, що попит починає перетворюватися з чинника ринковоутворюючого на чинник дестабілізуючий. Зокрема, на думку Б. Кваснюка, «крута ломка цінових паритетів на Україні, що проводиться під гаслом високих цін і високої оплати праці, базується на хибних і ненаукових передумовах» [2, с. 39]. Нерівномірне зростання цін і доходів, вважав учений, може призвести до спотворення цінового механізму регулювання саме з вини попиту.

Результати застосування неоліберальної концепції як основи трансформації економіки на початку 1990-х років багато в чому суперечили прогнозам та розрахункам теоретиків і практиків реформ. Серед найбільш вагомих негативних макроекономічних наслідків даного етапу реформ слід виділити такі.

По-перше, стримко згортався ВПК, у структурі якого працювала значна частина населення країни. У зв'язку з цим з метою недопущення соціальних вибухів держава змушена була надавати фінансову підтримку багатьом збитковим підприємствам ВПК. А це, у свою чергу, спричиняло неефективний розподіл значної частини доходів державного бюджету [1].

По-друге, пристосування більшості галузей виробництва до нової структури попиту не сталося. Унаслідок зниження купівельної спроможності населення зменшився попит на всі товари народного споживання. Споживчий попит переорієнтувався на дешеву і часто неякісну імпортовану продукцію.

По-третє, перерозподіл доходів у суспільстві на користь окремих груп осіб, який дехто помилково кваліфікував як процес первісного нагромадження капіталу, насправді виявився відірваним від реального виробничого нагромадження. Створений у результаті таких обставин

торговельний і банківський капітал (той, що не був вивезений за кордон), як правило, став функціонувати на нестійкій і безперспективній спекулятивній базі.

Крім того, протягом останнього десятиріччя зазнала глибоких деформацій вся система грошових заощаджень населення. Накопичені трудящими до початку 1990-х років досить великі кошти по суті були ними втрачені (заощадження були знецінені інфляцією). Одночасно різні фінансові посередники, залучаючи під обіцяні великі проценти нові вільні кошти населення, здебільшого свої обіцянки не виконували. У результаті населення втратило довіру і до держави, і до недержавних організацій як об'єктів інвестування.

Характерною особливістю першого етапу аналізу проблем попиту в українській економічній літературі було те, що практично не досліджувалися чинники, які впливають на зміну величини попиту. Уважалося, що які б зміни в попиті не відбувалися, виробництво безумовно повинно їх задовольняти.

Поява в наш трансформаційний період цілої низки специфічних проблем, які є нехарактерними (або не такими масштабними) для інших країн, робить практично неможливим просте перенесення на український ґрунт зарубіжних моделей економічного реформування. Спроби теоретичного обґрунтування імпорту таких моделей, які мали місце в першій половині 1990-х років, значно віддалили початок теоретичного пошуку власного шляху розвитку (причому за цей час в економіці відбулося багато невідворотних негативних процесів).

Наступний етап розвитку економічної теорії перехідного періоду характеризувався виходом на перший план у дослідженнях українських економістів проблем подолання інфляції та досягнення фінансової стабілізації. На цьому етапі попит (як з боку споживачів, так і з боку уряду) розглядався як дестабілізуючий чинник, що є причиною інфляції. Зокрема, однією з найважливіших детермінант розкручування інфляційної спіралі вважався дефіцит державного бюджету, зумовлений надмірними державними витратами, та емісійний шлях його покриття. Концепція миттєвого переходу до ринку в працях багатьох економістів змінилася переконанням про необхідність тривалого процесу трансформації, першим етапом якого (після нульового етапу – етапу демонтажу старої системи) мала бути фінансова стабілізація [11].

У цей час українські вчені-економісти відмічали, що інфляція в Україні була зумовлена як монетарними, так і цілим рядом немонетарних чинників. Серед них виділялися дії монополій, зокрема отримання ними пільгових кредитів і необґрунтоване підвищення заробітної плати своїм працівникам (при зниженні обсягів виробництва), а також зростання швидкості обертання грошей. Б. Кваснюк зазначав, що «поради МВФ, побудовані виключно на монетарних принципах, відображають політику багатих країн щодо бідних, економічно і політично принижених держав»;

застосування цих порад допоможе стримати інфляцію, але не може сприяти економічному зростанню [2, с. 41]. На думку М. Зверькова, основною помилкою української економічної політики в 1990-х роках було «безперервне стиснення сукупного попиту», і на сучасному етапі особливого значення набувають заходи, спрямовані на його розширення [12, с. 154].

Ґрунтовніша критика «псевдомонетаристських» підходів боротьби з інфляцією притаманна третьому етапу еволюції теорій трансформації, коли інфляцію вдалося якщо не зовсім подолати, то принаймні значно уповільнити. Обмеженість дій уряду монетарними заходами (які здатні уповільнити інфляцію, але не сприяють трансформації та економічному зростанню) відзначалася в працях Б. Панасюка, Г. Дзися, А. Савченка та ін. Названі вчені пропонували відновити державне регулювання економіки (зокрема інвестиційної сфери) хоча б на час трансформації (оскільки протягом усіх 1990-х років відчувалася низька ефективність інвестиційних процесів, їх фактична нерегульованість). Пропонувалося стимулювати інвестиції шляхом як зниження податків, так і створення бюджетних і позабюджетних інвестиційних фондів.

З середини 1990-х років розвиток теорії трансформації відбувався у сфері досліджень інвестиційних процесів. І. Лукінов хоча і звертає увагу на звуження споживчого попиту, однак наголошує на необхідності сприяти насамперед інвестиціям, вишукуючи для них як внутрішні, так і зовнішні джерела. Він поділяє думку М. Тугана-Барановського про те, що «розширення основного капіталу країни створює додатковий довгостроковий попит» [5, с. 21].

Констатуючи гострий дефіцит у країні інвестиційних капіталів, учені-економісти вирішальним фактором активізації інвестиційної діяльності називають приріст доходів і нагромаджень. Саме збільшення платоспроможності покупців, на їх думку, має стати каталізатором та рушійною силою розвитку виробництва. Необхідними умовами підтримки стабільності попиту називаються: стабілізація національної валюти, активна банківська, фінансова, податкова та цінова політика в межах антикризових дій уряду. На думку І. Лукінова, за умов нестачі інвестиційних ресурсів держава має визначити пріоритети щодо їх використання і здійснювати стимулювання пріоритетних напрямків використання обмежених інвестиційних ресурсів [6]. Зазначені дії мають відбуватися в межах єдиної державної інвестиційної політики. Стратегічною метою такої політики має стати залучення до інвестиційної сфери всього наявного фінансового капіталу (у тому числі і з тіньової економіки).

Пріоритетність окремих інвестиційних проектів має визначитися в залежності від їх відповідності загальнодержавним та регіональним інтересам. Насамперед кошти мають спрямовуватися на створення і розвиток високотехнологічних і конкурентоспроможних на внутрішньому і

зовнішньому ринках виробництв. Іншим пріоритетом інвестування Я. Жаліло вважає розвиток диверсифікованих галузей, що матиме більший кумулятивний ефект [1].

Лейтмотивом багатьох публікацій другої половини 1990-х років, пов'язаних з пошуком можливих шляхів переходу до економічного зростання в Україні, є те, що сучасна вітчизняна економічна система не має механізмів, які б автоматично відновлювали економічне зростання після фінансової стабілізації. Таку функцію не можуть виконувати ні попит, ні пропозиція, оскільки наслідками певної стабілізації на фінансовому ринку стали різке зниження реальних доходів споживачів та практична відсутність обігових коштів у більшості підприємств.

Обравши інвестиційну сферу пріоритетним об'єктом макроекономічної політики, багато вчених-економістів заперечує можливість ефективного ринкового розподілу інвестиційних ресурсів. Серед чинників, які стримують попит на інвестиції в українській економіці, вони називають низьку платоспроможність споживачів, фінансову нестабільність, відсутність податкових пільг тощо. З метою виправлення ситуації пропонується повернутися переважно до адміністративних методів стимулювання капіталовкладень.

Значне місце в сучасних теоретичних дослідженнях українських учених з питань інвестиційних процесів займають проблеми залучення іноземних інвестицій. При цьому дані дослідження певним чином розмежовуються з теоретичними розробками стосовно стимулювання внутрішніх інвестицій (начебто мотиви поведінки іноземних інвесторів суттєво відрізняються від мотивів вітчизняних). Автори публікацій пояснюють це тим, що в багатьох випадках поведінка внутрішніх інвесторів є неринковою і не піддається прогнозуванню. Окремим українським ученим-економістам властиве досить обережне і подекуди негативне ставлення до іноземних інвесторів. Так, Я. Жаліло вважає, що вплив іноземного капіталу спрямований на консервацію відсталі технологічної структури економіки України [1].

Не применшуючи важливості інвестиційних витрат для економічного зростання, деякі вчені наголошують на необхідності стимулювання споживчих витрат. А. Гриценко і С. Кіреєв відмічають, що після зміни співвідношення між реальним і фінансовим секторами наступним пріоритетом економічної політики має бути *«забезпечення нормального відтворення кінцевого споживчого попиту»*, який *«задає напрями формування структури всієї економіки»* [12, с. 54]. Разом з тим окремі вчені вважають, що підвищення рівня виробничого і особистого споживання та скорочення заощаджень населення, яке *«не має твердої основи у формі збільшення інвестицій і підвищення ефективності виробництва»*, є *«короткостроковою опорою господарського зростання...»* [12, с. 145].

Реаліями сучасної економіки України є те, що за рахунок бюджетних коштів фінансується значна частина сукупних видатків. У результаті

обсяги витрат на суспільне споживання та державні інвестиції (які разом із споживчим попитом та недержавними інвестиціями складають сукупний попит) значною мірою залежать від наповнення державного бюджету. З метою стимулювання сукупного попиту економісти пропонують ширше застосовувати позабюджетні кошти.

Сучасний стан досліджень характеризується глибоким аналізом інструментів державного регулювання, за допомогою яких можна було б досягти бажаного рівня сукупного попиту чи окремих його складових. На суперечності сучасної податкової системи і побудованої на її основі фіскальної політики звертає увагу П. Мельник [10]. Аналіз статистичних даних про динаміку витрат і доходів зведеного бюджету дозволяє йому зробити висновок про те, що на практиці подолання дефіцитів державного бюджету має пріоритет перед економічним зростанням. Частка державних витрат у ВВП зменшується значно швидше, ніж частка доходів, що негативно позначається на сукупному попиті.

В економічній літературі звертається увага на важливість відносин розподілу у формуванні сукупного попиту. Цінова еластичність попиту виступає потужним інструментом зміни структури собівартості продукції в бік зростання частки витрат на паливо та енергію і зменшення частки заробітної плати. Результатом такого розподілу національного доходу є зниження купівельної спроможності покупців споживчих товарів, яке обумовлює падіння платоспроможності споживачів засобів виробництва і призводить до скорочення платоспроможності виробників засобів виробництва. Всі категорії споживачів зменшують видатки. Додатковий негативний вплив на рівень платоспроможності здійснює інфляційний тиск податків. Вирішальним чинником стимулювання інвестицій економісти вважають їх прибутковість, що забезпечується стимулюванням внутрішнього попиту.

Серед заходів, що сприяють зростанню сукупних видатків, виділяються: відновлення за податками стимулюючої та регулюючої функції (поряд з домінуючою фіскальною); зростання заробітної плати і пенсій – частково за рахунок грошової емісії (при умові недопущення інфляції), а частково за рахунок зменшення нарахувань на фонд заробітної плати; зменшення кількості посередників (особливо у сфері торгівлі енергоресурсами); підтримка лізингу; стимулювання експорту, зайнятості; уведення спеціальних грошових замінників (винятково для фінансування капітальних вкладень).

На необхідності монетарного стимулювання інвестицій на межі інфляції (поряд з активною структурною політикою уряду) наголошує О. Махмудов [9]. Прибуткова економіка з великою місткістю внутрішнього ринку є найкращим стимулом для інвестицій, джерелом яких мають стати не іноземні вкладення, а національні заощадження, тіньові та вивезені за кордон національні капітали.

Ще одним напрямом розвитку теорії трансформації в українській економічній літературі 1990-х років стало теоретичне обґрунтування необхідності інституційних змін. Даний напрям знайшов відображення в працях А. Чухна, А. Покритана, С. Мочерного та ін. У них на перший план висувається необхідність інституційних змін. До таких змін учені відносять, зокрема, зміну форм власності підприємств.

У працях багатьох учених наголошується на тому, що приватна власність має сприяти розвитку виробництва, однак масова прискорена приватизація є не найкращим методом формування нових ринкових суб'єктів. Приватна власність на засоби виробництва може стимулювати обсяги інвестиційного попиту, проте є ефективнішою у сфері малого бізнесу. На думку дослідників, немає прямої залежності між масштабами приватного сектора і економічним зростанням. Висловлюється також ідея про те, що впорядкування процесу приватизації має розкрити внутрішні резерви для інвестування. У цьому контексті цінним може бути досвід країн Центральної та Східної Європи (він свідчить: приватизація сама по собі не може бути стимулом до реструктуризації виробництва).

Окремі вчені наголошують на тому, що акт проведення приватизації не є гарантією позитивних зрушень. Слабкий захист прав власності обумовлює рентну поведінку як менеджерів акціонованих підприємств, так і самих акціонерів. Відсутність довгострокових пріоритетів у цих економічних агентів не стимулює інвестиції. Інші економісти вважають, що акціонування як засіб приватизації здатне підвищити мотивацію до продуктивної праці й збільшити добробут населення. Крім того, акціонування дає змогу шляхом розміщення акцій серед постачальників і споживачів налагодити втрачені зв'язки; через купівлю акцій підприємства, що випускає дефіцитну продукцію, отримати доступ до неї і таким чином залучити кошти у виробництво.

Підхід до попиту в трансформаційний період обумовлюється концепцією самої трансформації. Єдиної теорії трансформації і теорії попиту в умовах української економіки не існує. Серед концепцій економічної трансформації дослідники виділяють три основних, кожна з яких фокусує свою увагу на окремих (важливих з її точки зору) сторонах процесу формування рішень економічних агентів стосовно витрат.

Прихильники «шокової» версії трансформації базуються на неокласичних принципах і зосереджуються на монетарному боці проблем. Вони вимагають лібералізації господарського життя, оскільки вважають, що саме грошові потоки на фоні фінансової стабілізації (поряд з перерозподілом прав власності) є потужними і найголовнішими інструментами перетворень.

Прихильники градуалістських напрямів трансформації дотримуються принципів класичної та кейнсіанської шкіл, розглядають економіку як кругообіг ресурсів, доходів і продуктів. Вони зосереджуються передусім на змінах у структурі сукупної пропозиції та сукупного попиту, а за основу

трансформації беруть умову стабільності рівня виробництва, зайнятості та процеси капіталоутворення.

У центрі уваги прихильників інституційних теорій є забезпечення прав власності, антимонопольне регулювання, розвиток інфраструктури фінансових ринків.

Кожний з цих трьох теоретичних напрямів трансформації є відображенням специфічних методологічних підходів до вивчення економічної реальності, властивих різним економічним школам. Ці підходи склалися еволюційно, у конкретних історичних умовах і відповідають рівню розвитку економічних процесів чи інститутів, що вважаються критично важливими за цих умов.

Виділення окремих явищ, процесів, інститутів як критично важливих, фокусування уваги на них і абстрагування від решти є єдино можливим підходом до дослідження складної економічної системи. Однак проблема полягає в тому, що існуючі теорії формувалися еволюційно, паралельно з розвитком економічних систем, функціонування яких вони пояснюють. Тоді як процес трансформації є революційним і характеризується нерівномірністю розвитку різних підсистем економічної системи, низькою когерентністю інституційної системи. За таких умов критично важливими можуть бути одночасно різні аспекти економічної реальності. Цінність теорії буде тим вищою, чим менше критично важливих моментів залишається поза її увагою.

Незважаючи на те, що дослідження складових сукупного попиту займають значне місце в працях сучасних українських економістів, деякі моменти (які стосуються значення сукупного попиту в період трансформації економічної системи з командно-адміністративної в ринкову) залишаються недослідженими.

Критичне осмислення існуючих поглядів на роль сукупного попиту в процесі трансформації економіки України дозволяє зробити ряд узагальнень та виділити деякі суттєві особливості сукупного попиту, що залишилися поза увагою українських дослідників і визначають напрями подальших розвідок. Наводимо, на думку автора, основні з них.

1. *Це – наявність нееластичної сукупної пропозиції та відсутність ефективних цінових механізмів передачі інформації від споживачів до виробників.* За таких умов розбіжність між структурами виробництва і потреб ускладнює виконання сукупним попитом функції відтворення. Саме цей аспект залишається поза увагою сучасних дослідників. Критерій ефективності сукупного попиту в період трансформації з необхідністю має включати вимогу забезпечення еластичної реакції виробництва на потреби споживачів.

2. *Суб'єктивна реакція економічних агентів на об'єктивні наслідки процесу трансформації.* Справа в тому, що початок економічних реформ відбувався за умов обмежених можливостей для задоволення споживчих потреб. У перші роки реформ сталося стискання реального споживчого

попиту. Певна стабілізація доходів, наповнення ринку споживчими товарами, передача «демонстраційного» ефекту, притаманні менш розвинутим економікам під час збільшення ступеня відкритості, створили потужні стимули для споживчих витрат. Крім того, негативна економічна динаміка, відсутність стабільності економічного розвитку не сприяли формуванню довгострокових пріоритетів у споживанні та заощадженні. Таким чином, саме поточні інтереси і потреби виступили на перший план у формуванні сукупного попиту. Раціоналізація строкової структури потреб не відбувається насамперед через неусталеність критеріїв раціональності. За цих умов кінцеві споживчі витрати відіграють вирішальну роль в економічній динаміці та можуть спричинити як стимулюючий, так і дестабілізуючий вплив.

3. *Структура сукупного попиту, динаміка та еластичність його складових елементів – споживчих та інвестиційних витрат – суттєво пов'язані з успішністю економічних реформ.* Достатньо високі темпи зростання інвестицій забезпечують утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України. Стабілізація обсягів і динаміки доходів домогосподарств, обмеження диференціації доходів свідчать, з одного боку, про утвердження середнього класу, а з іншого – про вдосконалення вже діючих ринкових механізмів, розвиток конкуренції та посилення її впливу на ціноутворення.

4. Ще одна особливість сукупного попиту в період трансформації визначається *суб'єктивними чинниками цього періоду в Україні та пов'язана з економічною політикою, яка має «маятниковий» характер.* Недотримання єдиної моделі трансформації, відсутність чіткої стратегії і тактики реформ спричинили «депресивну стабілізацію» економічної системи і призвели до зниження керованості сукупного попиту. До таких рис належить також обмеженість надійних інформаційних джерел і показників, що адекватно відображають характер і динаміку сукупного попиту.

5. П'ята особливість випливає з тези А. Чухна про те, що *«постіндустріальна економічна система, в основі якої лежить певний технологічний спосіб виробництва, насамперед інформаційно-інтелектуальні технології, знання, докорінно змінює становище людини в суспільстві, підносить її роль і значення»* [підкреслено нами. — М. С.] [14, с. 43]. Тому доцільно звернути особливу увагу на соціально-психологічні детермінанти сукупного попиту, які існують у вигляді норм поведінки, звичаїв, традицій, умовних рефлексів, на ті самі неформальні норми, які, на відміну від формальних, неможливо змінити за короткий час. Не заперечуючи важливості економічних детермінант сукупного попиту, слід певну увагу приділяти питанням стабільності настроїв суб'єктів суспільства, що є необхідною умовою для формування позитивного і продуктивного сприйняття регулюючих заходів, виступає основою для довгострокових прогнозів і програм економічної політики. Практика

трансформації показує, що технократичний тип мислення реформаторів обумовив нерозуміння і небажання збагнути соціальні механізми перетворень. Не прагнучи до надмірної психологізації економічних досліджень, варто відмітити позитивність використання (поряд із математичними методами аналізу основних економічних показників) певних прийомів соціологічних досліджень.

6. Проблема вивчення попиту в трансформаційний період полягає ще і в тому, що *внаслідок переходу до нової структури економічних відносин виникає необхідність використання іншого підходу до вимірювання підсумків господарської діяльності*. Застосовувана раніше система національного рахівництва не відповідає сучасному стану економіки. Сам процес переходу до нової системи рахівництва не є одномоментним. Методики підрахунку нових показників результатів господарської діяльності не є досконалими, тому на отримані показники не можна повністю покладатися. Значний ступінь тінізації економічної діяльності та доходів від неї, навіть при застосуванні «передових» методик підрахунку, не може дати досконалих підсумків. Це означає, що теорії мають будуватися не лише на емпіричному економічному матеріалі, а й передбачати перевірку останнього на відповідність соціальним і психологічним детермінантам.

Стаття посвячена аналізу досліджень в сучасній економічній літературі проблем формування ефективного сукупного попиту в умовах трансформації економіки України. Визначені основні етапи розвитку досліджень, зроблена спроба їх критичного осмислення.

1. Жаліло Я. А., Луначій В. С., Сменковський А. Ю. Корпоративні інтереси і вибір стратегічних пріоритетів економічної політики. — Київ, 1999. — 60 с.
2. Кваснюк Б. Суть і особливості кризи економіки в Україні // Економіка України. — 1992. — № 5. — С. 33-42.
3. Кредісов А., Бодров В., Леоненко П. Неолібералізм як ідеологія і теоретична основа соціального ринкового господарства // Економіка України. — 1993. — № 1. — С. 59-68.
4. Лукінов І. До стратегії економічного розвитку України // Економіка України. — 1992. — № 2. — С. 7-16.
5. Лукінов І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). — Київ, 1997. — 456 с.
6. Лукінов І. Макроструктурні пріоритети // Економіка України. — 1996. — № 6. — С. 14-30.
7. Лукінов І. Особливості аграрної реформи та інтеграційних процесів в АПК України в контексті східноєвропейських перетворень // Економіка України. — 1993. — № 12. — С. 3-12.
8. Мандибуря В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання. — Київ, 1998. — 256 с.
9. Махмудов А. Г. Инвестиционная политика и управление. — Донецк, 2000. — 592 с.

10. *Мельник П.* Деякі суперечності в розвитку податкової системи та шляхи їх подолання // *Економіка України.* — 2001. — № 7. — С. 16-21.
11. *Мочерний С.* Моделі трансформаційних процесів економіки // *Економіка України.* — 1999. — № 2. — С. 13-22.
12. *Трансформація моделі економіки України : ідеологія, протиріччя, перспективи* / В. М. Геєць, В. І. Голіков, Б. Є. Кваснюк, М. І. Зверяков та ін. / За ред. В. М. Гейця. — К. : Логос, 1999. — 500 с.
13. *Україна : утвердження незалежної держави (1991-2001)* / Н. П. Барановська, В. Ф. Верстюк, М. С. Герасимчук, С. В. Кульчицький, В. М. Литвин, І. І. Лукінов, О. М. Онищенко, В. А. Смолій, В. С. Стешенко, П. Т. Тронько та ін. / Відп. ред. В. М. Литвин. — К. : Видав. дім «Альтернативи», 2001. — 704 с.
14. *Чухно А.* Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України // *Економіка України.* — 2001. — № 11. — С. 42-49.
15. *Чухно А.* Постіндустріальна економіка : теорія, практика та їх значення для України // *Економіка України.* — 2001. — № 12. — С. 49-54.